

DERK DAS BLIJFT ALTIJD BIJ ONS

Inleiding.....	2
Doelstelling.....	2
Verantwoording	2
Belangrijkste verwerkingsvormen	2
Drama.....	2
Verteltafel	3
Mandala's tekenen.....	3
Werkbladen	3
Drie leerfasen.....	3
Inhoud drie leerfasen lesmodule.....	4
Inleiding en motivatie.....	4
Doorleren en doordenken.....	4
Omgaan met nieuwe inzichten en houdingen	4
Praktische gegevens	4
Tot slot	4
FASE 1 Aan alles komt een eind.....	5
Wat gebeurt er in het prentenboek?.....	5
Doelstelling	5
Verantwoording.....	5
Thema's.....	5
Overzicht van de werkwijze.....	5
Verwerking 1e uur.....	6
Verwerking tweede uur	7
Tot slot.....	8
FASE 2 Afscheid nemen	9
Doelstelling	9
Verantwoording.....	9
Thema's.....	9
Overzicht van de werkwijze.....	9
Verwerking eerste uur.....	10
Verwerking tweede uur	12
FASE 3 EEN GEDENKSTEEN MAKEN	13
Doelstelling	13
Verantwoording van de doelstelling	13
Toelichting rituelen.....	14
Overzicht van de werkwijze.....	14
Uitwerking van de werkwijze	15
Gedenkstenen maken.....	16
Begrafenis/Crematie	17
Colofon.....	18

Inleiding

Waarom een module gebaseerd op “Derk Das blijft altijd bij ons”?

Het boek “Derk Das blijft altijd bij ons” is een mooi geschreven en geïllustreerd prentenboek met als thema: “hoe ga ik om en verder met mijn verdriet?”. Veel kinderen, maar ook volwassenen hebben te maken met een (onverwacht) verlies van een dierbare of iemand uit de omgeving. En de vraag is: Wat te doen op school? Deze module wil de leerkrachten en de kinderen een handvat en informatie geven om verdriet en gevoelens te uiten. Dit komt rouwverwerking zeker ten goede.

“De kinderen zijn in staat om het verhaal goed na te vertellen; ze blijken te weten wat rouwen inhoudt en wat er allemaal omheen kan gebeuren. De kinderen komen snel met eigen ervaringen en verhalen.”

Bastiaan Goedhart (naar aanleiding van het uitproberen van deze module op een basisschool in Heemskerk)

Doelstelling

De kinderen leren vanuit hun ervaring en inzichten hoe ze aan rouwverwerking vorm en gestalte kunnen geven; ze zien en horen dat er andere manieren zijn van rouwverwerking en komen tot een beter inzicht hoe om te gaan met het thema dood.

Verantwoording

Met het onderwerp dood en rouwverwerking heeft men niet dagelijks direct te maken. Toch is het wel een onderwerp waar men op ieder moment mee geconfronteerd kan worden. Het is in breder perspectief wel een dagelijks onderwerp. Men kan hierover lezen in de krant, zien op de televisie. Het komt ook vaak terug in gesprekken naar aanleiding van (schokkend) nieuws, of gebeurtenissen in hun omgeving.

Vaak hebben volwassenen het idee dat zij hierover kunnen praten en kinderen niet. Om die reden worden kinderen door sommige volwassenen buiten het nieuws en de gesprekken gehouden. Terwijl de ervaring leert dat kinderen wel ervaringen hebben met en weet hebben van het thema dood en dat zij er onderling wél mee bezig zijn. Bij rouwverwerking en het praten over het thema dood is het juist goed om hen ook te betrekken. Het is juist om hen erbij te betrekken dan het te verbergen! Het maakt de kinderen beter uitgerust en meer weerbaar voor komende ervaringen.

“De kinderen blijken het onderwerp beter te kennen en het te kunnen verwoorden dan ik van te voren had verwacht. De kinderen gingen goed met het onderwerp om, de sfeer was veilig. Eigenlijk zou je hier veel meer tijd aan kunnen besteden door bijvoorbeeld zo'n themahoek een tijdje te laten staan.”

Bastiaan Goedhart

Belangrijkste verwerkingsvormen

Drama

Drama blijkt voor de kinderen een goede stimulans hun zelfbeeld en zelfbewustzijn te ontwikkelen. Geïnspireerd door de thema's zijn zij in het dramaspel gemakkelijker in staat

om zich (gedurfd) te presenteren en worden sociaal vaardiger. Verder blijken de kinderen zich door middel van de dramawerkvormen sneller en spontaner in te kunnen leven in hoe een ander zich kan voelen

De kinderen ontwikkelen een besef van de overeenkomsten tussen zichzelf en de ander, én van de verschillen, die gerespecteerd moeten worden.

Drama geeft bovendien de kinderen die een 'taalachterstand' hebben of zich emotioneel niet gemakkelijk kunnen uiten, de mogelijkheid hun eigen ervaringen en houdingen kenbaar te maken.

Verteltafel

De kinderen krijgen naar aanleiding van het onderwerp de opdracht om dingen mee te nemen. Iets kan belangrijk zijn, wat herkenning oproept. Wanneer het op de tafel ligt krijgen de andere kinderen de mogelijkheid om hierop te reageren. Er kunnen verschillende reacties en antwoorden komen. Vragen in dit verband kunnen zijn of de kinderen zich zoiets ook zouden kunnen voorstellen. Het kind realiseert zich dat anderen vanuit verschillende invalshoeken dingen belangrijk vinden en anderzijds verschillende dingen belangrijk vinden. Het kind kan door deze verwerkingsvorm dingen in een breder verband zien, en kan het opnieuw nagaan wat dat allemaal voor hem/haar betekent.

Mandala's tekenen

Kinderen kunnen naar aanleiding van het onderwerp op eigen gevoel en naar eigen inzicht iets tekenen en kleuren in een mandala. Daarvoor kiezen ze een mandala. Geef duidelijk aan dat ze geen "foute" tekeningen en kleuren kunnen gebruiken: alles is goed. Daarna kunnen de kinderen in een kringgesprek aan elkaar vertellen waarom ze voor deze tekeningen en kleuren hebben gekozen. Ook kunnen ze aangeven hoe ze zich voelden toen ze ermee bezig waren.

(werkbladen waarop mandala's staan kunt u vinden in het begeleidingsmap 'goede manieren').

Werkbladen

Het werken met de werkbladen is bekend in de laagste groepen. Het is voor de kinderen heel herkenbaar en zij kunnen hun gevoelens kwijt. De werkbladen in deze module zijn bewust niet voorzien van dezelfde illustraties uit het prentenboek, want de kinderen kunnen dan meer spelen met hun eigen gedachten en fantasie.

"Opvallend is hoe de kinderen 'bij de les' blijven. Ze weten steeds aan te geven wat de vorige keer is behandeld. De kinderen zijn in staat om eigen 'oplossingen' aan te dragen. Ook zijn ze in staat om zich in te leven hoe andere mensen hiermee om kunnen gaan, dat blijft bijvoorbeeld uit de volgende opmerking: "Je moet ook denken aan de 'achterblijvers' zoals de burens".

Bastiaan Goedhart

Drie leerfasen

Deze module is uitgewerkt volgens de drie leerfasen:

Inleiding en motivatie

Doorleren en doordenken

Omgaan met nieuwe inzichten en houdingen

In de eerste fase wordt de kinderen verteld dat ze aan een bepaald onderwerp gaan werken. Tijdens de inleiding wordt de kinderen duidelijk gemaakt dat er iets van hen verwacht wordt: een actieve participatie. In deze fase wordt de leerkracht en de kinderen duidelijk hoe de motivatie is en hoe men verder kan gaan. Hebben de kinderen een motief? Het uitgangspunt is dat niet de kinderen gemotiveerd moeten worden, maar dat ze zichzelf motiveren. Dan zijn zij in staat om verder te gaan (2e fase): de kinderen zullen een samenhang ontdekken tussen de eigen levenssituatie en hetgeen (door de leerkracht) wordt aangeboden. In hoeverre spelen de thema's, onderwerpen, voorbeelden een rol in het leven van de kinderen en wat is hun idee en ervaring? Na de tweede fase kunnen de kinderen de 'nieuwe' inzichten en levenshoudingen die ze hebben verworven een plaats geven en benoemen. Dat kan bijvoorbeeld door een evaluerende eindopdracht.

Inhoud drie leerfasen lesmodule

Inleiding en motivatie

Signaleren en onderkennen dat alles wat leeft eens zal (af)sterven.

Doorleren en doordenken

In de deze fase ontdekken de kinderen dat er veel mogelijkheden zijn hoe men met sterven/dood om kan gaan. Ze ervaren bewuster, hoe pijnlijk het ook is, dat het 'bij het leven hoort'. De kinderen worden ervan bewust dat je deze ervaringen en gevoelens niet alleen hoeft te beleven. Delen van ervaringen en inzichten is erg belangrijk.

Omgaan met nieuwe inzichten en houdingen

Hierin speelt rouwverwerking een grote rol, maar ook de visie van het kind op het verlies van een dierbare, en de dood als consequentie van het leven.

Praktische gegevens

Het heeft niet de voorkeur om iedere fase in één les te behandelen, want de kinderen krijgen opdrachten mee zoals materiaal verzamelen. Dat kan over een langere tijd worden 'uitgesmeerd'. Bij elke fase wordt een tijdsplanning meegegeven. Deze tijdsplanning is een indicatie, omdat in de praktijk is gebleken dat per groep de tijd, die ervoor uitgetrokken wordt, heel verschillend is. Dit komt door de mate van inbreng van de kinderen én de inzet van de betrokken leerkracht.

Moeilijk te zeggen hoe lang u met deze module kunt werken, maar van belang is wel: neem er de tijd voor! Het onderwerp is te belangrijk om het even snel te doen.

Wanneer doen we het project? Voorstel is het rond de herfstvakantie te doen. Reden: herfst; vallende blaadjes, zonnebloemen zijn volop verkrijgbaar, katholieken vieren op 2 november Allerzielen. Op deze dag bezoekt men de graven van overleden vrienden en familieleden. Op de begraafplaats worden veel kaarsjes aangestoken en bloemen geplaatst.

Tot slot

In het boek Vleugels van de Tijd, staan vanaf bladzijde 104 veel algemene suggesties rond de dood, ook andere verwerkingsvormen en ideeën. Deze module geeft u de mogelijkheid om met de kleinsten (groep 1 en 2) op actuele gebeurtenissen in de directe omgeving van de kinderen, te anticiperen.

FASE 1   Aan alles komt een eind

Wat gebeurt er in het prentenboek?

Derk Das zit op een afgehakte boom. Hij weet dat hij over een niet al te lange tijd dood gaat. Hij voelt dat aan zijn lijf, kan niet meer hard lopen en voelt stijve ledematen. Hij zegt tegen zijn vrienden dat ze niet verdrietig moeten zijn, want hij is zelf niet bang en gaat naar "zijn veilige huis".

Doelstelling

Kinderen weten dat aan alles een eind komt. Alles wat leeft gaat een keer dood, en vaak zijn er duidelijke voortekenen.

Verantwoording

Vaak is het moeilijk om onder ogen te zien dat men na ouderdom, ernstige ziekte of een zwaar ongeval kan sterven. De voortekenen geven het aan: ziek lichaam, stijve ledematen, niet meer goed kunnen voortkomen, wonden of ziekten die niet meer willen genezen. Men gaat dood. In de natuur is het ook merkbaar: afsterven van bomen, bloemen verwelken, vallende/rottende bladeren. Door deze verschijnselen met elkaar onder ogen te zien is het mogelijk om te ontdekken wat men kan doen om toch verder te gaan.

Thema's

kinderen weten dat alles wat leeft eindig is
kinderen kunnen zien aan bepaalde verschijnselen dat er sprake is van ouderdom en ten leste, de dood. Bijvoorbeeld: ouderdomskwalen, aftakeling, sterven.
Dood kan ook iets/iemand gaan doordat het/hij/zij te zeer beschadigd is zoals een kapotte boom, of iemand die ongeneeselijk ziek is.

Fase 1: ongeveer 2 uren

Overzicht van de werkwijze

1e uur

introductie: een gedicht
kringgesprek naar aanleiding van vragen
ingaan op thematiek: de dood
opdracht meegeven voor de verteltafel

2e uur

verteltafel
voorlezen uit het prentenboek en kringgesprek
de zonnebloem in een vaas
werkblad: de zonnebloem
(extra) das-knuffel
afronding

Benodigdheden 1e uur

- hoek waar bijvoorbeeld een tafel kan staan
allerlei materiaal waaraan duidelijk te zien is dat het zal sterven zoals: oude bladeren, takken, bloemen; foto's van zieke en oude mensen....

Benodigdheden 2e uur
boek "Derk Das blijft altijd bij ons"
vertelafel (om het meegebrachte materiaal te vullen)
een kring voor een kringgesprek
een "stralende" zonnebloem
werkblad 1.
eventueel een das-knuffel

Verwerking 1e uur

U leest de onderstaande tekst voor aan de kinderen, of u vertelt het in uw eigen woorden:

Er worden kinderen geboren
Er gaan mensen dood
Mensen planten bomen
Mensen hakken bomen om
Het gras kan groeien
De koe eet het gras op
De koe leeft in de wei en de stal
De mens eet de koe op.
(naar Prediker 3, 1-15. Alles heeft zijn tijd)

U vraagt de kinderen wat er allemaal in de tekst wordt gezegd. Wat duidelijk moet worden is dat ze begrijpen dat alles "zijn tijd" heeft. Alles gaat een keer dood.

Kringgesprek

Kinderen vertellen wat uit hun leven. Ze hebben misschien met sterven, direct of indirect, te maken gehad. Het gesprek zal snel komen op voorbeelden uit hun directe omgeving: een opa, een ouder, een broer of een zus of een huisdier: een hond, een kat, een parkiet.

Vragen die hierbij kunnen komen zijn:

wat is dood?
waarom gaan mensen dood?
waar gaan de mensen naartoe als ze doodgaan?

In deze fase gaan we in op de eerste twee vragen:

De vraag "Wat is dood?" wordt vooral gesteld door kinderen die zich (nog) geen voorstelling kunnen maken van de dood.

De reactie op deze vragen moet in ieder geval wel realistisch zijn:

de uiterlijke kenmerken van de dood kunnen beschreven worden (geen warmte, kan niet meer bewegen)

het is definitief, dus niet verbloemen met verhalen van een lange slaap (wanneer wordt ie wakker dan?)

vaak kan men zien dat de dood zich aandient ten gevolge van ziekte, ouderdom

3) Ingaan op de thematiek: de dood

De kinderen krijgen de vraag of zij een aantal voorbeelden kunnen geven om te laten zien dat iets doodgaat. Wanneer u dat onderwerp behandelt in oktober/november, dan kunt u met de kinderen naar buiten gaan om takken, bladeren, oude bloemen te verzamelen. Deze worden in de klas uitgesteld. De kinderen krijgen daarna de opdracht om foto's en andere dingen mee te nemen die te maken hebben met de dood, of hen er aan herinneren.

Verwerking tweede uur

Verteltafel

U begint het gesprek met de kinderen naar aanleiding van de uitgestalde verteltafel. Wat ligt er allemaal op? Waarom ligt het op de tafel? Wat heeft ieder zelf meegenomen voor de tafel? Geef de kinderen de tijd om iets te vertellen over het meegebrachte materiaal. Stel de vragen zo ontspannen en open mogelijk: waar denk je aan bij deze foto?, wat zouden de mensen voelen? (verdriet, pijn).

Voorlezen uit het prentenboek

U laat de kinderen in een kring zitten en leest de eerste twee pagina's (tot aan "... zijn veilige huis"). Daarna vraagt u de kinderen wat ze gehoord hebben. Hierbij kunnen de volgende vragen van belang zijn:

wie is Derk Das?

wat weet hij van zichzelf? (dat hij heel oud is)

weet hij wat er gaat gebeuren? (dat er een eind aan zijn leven komt)

hoe weet hij dat hij oud was? (stijve benen, moeilijk lopen)

- is hij bang om dood te gaan?

Uit de reacties van de kinderen kan duidelijk worden dat Derk Das beseft dat hij de langste tijd heeft gehad, dat hij dood gaat en dat hij niet bang is te sterven.

3) De zonnebloem in een vaas

U laat de kinderen een zonnebloem zien die op zijn hoogtepunt is en zet deze in de vaas op de verteltafel (geef aan dat deze bloem ook de langste tijd heeft gehad maar hij kan nog even mee).

4) Werkblad zonnebloem

De kinderen kleuren werkblad in waarop een zonnebloem staat afgebeeld die dood gaat, en óm de zonnebloem kunnen de kinderen andere tekeningen maken die betrekking hebben op de dood (blaadjes, zieke gezichten).

De das-knuffel

Een aparte hoek wordt ingericht voor de das-knuffel. De das kan eventueel tussen een aantal 'boomstronken' worden neergezet (conform het verhaal).

Tot slot

De tekeningen worden in de vertelhoek opgehangen en het boek opengeslagen bij de tekening waar Derk Das naar huis wandelt.

FASE 2 Afscheid nemen

Wat gebeurt er in het prentenboek?

Derk Das is thuis en groet de maan en doet daarna de gordijnen dicht.

Hij gaat in zijn stoel zitten bij het warme vuur, eet een hapje en schrijft nog een brief en valt tevreden in slaap.

Hij heeft een droom die hij nog nooit eerder had. Hij droomt dat hij hard loopt, en dan rent door een tunnel. Hij heeft geen stok meer nodig!

Doelstelling

Mensen, dieren en planten gaan dood. Vaak weten we dat van tevoren, omdat het duidelijk zichtbaar wordt. Dan kunnen we afscheid nemen. De kinderen maken hier kennis met verschillende vormen van afscheid nemen.

Verantwoording.

Mensen vinden het niet altijd gemakkelijk om van een stervende afscheid te nemen. Hoe doe je dat, hoe geef je er vorm aan?

Dikwijls sterven mensen in ziekenhuizen, bejaardentehuizen, begeleid door stervensbegeleiders. Men komt een uurtje op bezoek. Tja wat te zeggen en te doen? Er is een tendens dat men liever in de vertrouwde omgeving wil sterven. Wat te doen? Wat kunnen kinderen doen als ze weten dat hun huisdier doodgaat, wat kunnen ze doen wanneer ze weten dat hun groepsgenootje op school gaat sterven?

Binnen de katholieke traditie hebben de mensen een ritueel om afscheid te nemen, namelijk de ziekenzalving. Deze handeling wordt meestal verricht wanneer degene binnen een afzienbare tijd dood gaat. Men zegt ook: "Hij wordt bediend". Dat geeft de ernst van de situatie aan.

De ziekenzalving kán ook een alibi zijn om een 'echt' afscheid uit de weg te gaan.

Thema's

kinderen weten dat er een mogelijkheid is om afscheid te nemen van een stervende
kinderen weten dat afscheid nemen ook goed kan zijn; men kan tevreden terugkijken op het verleden

kinderen weten dat er verschillende mogelijkheden en vormen zijn van afscheidnemen

Overzicht van de werkwijze

1e uur

introductie

lezen uit het prentenboek en kringgesprek

de das-knuffel (extra)

eigen ervaringen van het kind

(dramatisch) uitbeelden

werkblad 2 (knuffels)

en een toelichting: over hoe over de stervenden te praten? (zie kader)

2e uur
introdactie drama
kringgesprek naar aanleiding van drama
een stervende zonnebloem
mandala's (extra)
afronding

Benodigdheden 1e uur

boek "Derk Das blijft altijd bij ons"
kring voor een kringgesprek
kapotte of een vieze knuffel
werkblad 2, waarop kinderen staan rondom een "stervende" knuffel met denkwolkjes boven hun hoofd

Benodigdheden 2e uur

een kapotte of een vieze knuffel en of een das-knuffel
bloemen, kaarsjes, waxinelichtjes, kledjes
zonnebloem, die al verlept is
werkblad 3, waarop een verlepte zonnebloem staat.

Verwerking eerste uur

U vraagt aan de kinderen of ze kunnen vertellen wat er met Derk Das aan de hand is.

Lezen uit het prentenboek en kringgesprek

U leest de volgende pagina's tot aan de regel 'Het was of hij uit zijn lijf was gevallen'. Naar aanleiding van het gesprek vraagt u de kinderen wat er allemaal aan de hand is en hierbij kunnen de volgende vragen van belang zijn:
wat zegt hij tegen de maan?
waarom zou hij dat zeggen?
hij gaat in zijn stoel zitten, zou hij lekker zitten?
waarom eet hij een lekker hapje?
hij schrijft nog een brief, waarom zou hij dat gedaan hebben?
aan wie zou hij die brief schrijven?
wat zou er in die brief kunnen staan?
hij slaapt tevreden (blij, gelukkig) is waarom eigenlijk?
wat droomt hij?

U kunt de kinderen tijdens het gesprek de bijbehorende prenten laten zien : hoe komt het dat Derk Das rustig gaat slapen, nadat hij een aantal dingen gedaan heeft? (gedag zeggen, gordijnen dicht doen, een hapje eten en een brief schrijven). In een droom komt hij in een tunnel (het wordt de kinderen duidelijk dat hij gestorven is)

De leerpunten van het bovenstaande zijn: Derk Das deed een aantal dingen alvorens hij tevreden kon sterven, hij vond het niet eng en hij kon het onder ogen zien.

De das-knuffel

De das-knuffel kan in zijn hoek in een hol worden gelegd, eventueel in een stoeltje, gemaakt van "boomstammen"!

Leg ook de brief van Derk Das" in de hoek (die brief moet u wel van tevoren schrijven).

De ervaringen van de kinderen

U vraagt de kinderen naar ervaringen. Let er duidelijk op of ze 'bij de les blijven', dus of ze mee hebben gemaakt dat iemand of iets gestorven is en of ze daarvan afscheid hebben genomen.

Probeer in het gesprek duidelijk naar voren te krijgen of de kinderen te maken hebben gehad met een stervensproces en daarbij bepaalde rituelen hebben meegemaakt zoals:

Een laatste wandeling met de hond;

Een kaars aangestoken

Een gedicht voorgelezen

Een tekening gemaakt

Toelichting over emoties:

Kinderen hebben in de gaten wanneer er iets aan de hand is: ze horen de opmerkingen, voelen emoties feilloos aan en nemen een gedragsverandering waar. Daar kunnen ze al veel uit opmaken. Daarom kies voor openheid en eerlijkheid, geef de kinderen een mogelijkheid tot inzicht. Benadruk dat ze bij anderen terecht kunnen voor steun en veiligheid. Deze openheid is niet bedoeld om alles te bespreken op een 'volwassen' manier. Door te doen dat sterven niet bij het leven hoort, geven de volwassenen aan dat ze er eigenlijk zelf niet over durven of kunnen praten.

Uitbeelden in een drama

U legt in het midden een kapotte knuffel en vertelt de kinderen dat deze knuffel erg ziek is of door een auto is aangereden en dat ie doodgaat. U vraagt hoe ze zich zouden voelen wanneer die knuffel van hen zou zijn. Dan vraagt u een kind of het de knuffel wil troosten of er iets anders mee wil gaan doen. Vervolgens vraagt u een ander kind om met het kind met de knuffel contact te zoeken. Wat doet het kind? Gaat het kind troosten? Zegt het ook wat tegen de knuffel?

Dezelfde vraag kunt u ook stellen aan een derde, vierde eventueel een vijfde kind, zodat er een groep bij betrokken is!

Tijdens het nagesprek kunt u de kinderen vragen wat er allemaal is gebeurd:

Werd de knuffel opgeraapt en in een doek gewikkeld?

Werd het op een apart plakje gelegd?

Lieten ze de knuffel liggen?

Werd er geaaid?

Werd door de omstanders (andere kinderen) de knuffel en/of het kind getroost?

Hoe werd getroost, met woorden of met handen op de schouder?

Zijn er andere dingen gedaan?

De ervaring leert dat kinderen een tijdje nodig hebben om deze opdracht eigen te maken.

Doe daarom de opdrachten een aantal keren. De kinderen zijn vaak gemotiveerd!

Werkblad 2 invullen

Naar aanleiding van het dramaspel rond de knuffel kunnen de kinderen de denkwolkjes tekeningetjes maken en kleuren. Wat zouden zij voelen en denken? Kleuren en tekeningen kunnen een stemming weergeven. Uiting van emotie!

Verwerking tweede uur

U begint deze bijeenkomst met een dramaspel zoals beschreven onder 4 in vorige les. De kinderen spelen het verder, alleen nu krijgen ze de aanwijzing dat de knuffel 'doodgaat'. Wat zullen ze nu gaan doen? De ogen van de knuffel sluiten, er een kleedje of een doekje overheen leggen, de 'dode' knuffel verzorgen en ergens neerleggen? Ze kunnen ook iets bij de "dode" neerleggen of zetten zoals: bloemen, tekeningen, waxinelichtjes, kaarsen, foto's. Gaan de kinderen huilen, elkaar troosten of worden ze boos?

Gesprek naar aanleiding van het dramaspel.

Hierbij kunt u de volgende vragen stellen:

waarom doet men de ogen dicht van iemand die gestorven is?

waarom komt een dode op een speciale plek te liggen?

waarom worden er dingen bij de dode neergelegd?

zou de dode altijd op die speciale plaats blijven liggen? (nee, hij/zij zal gaan stinken en verrotten), de kinderen kunnen dat al zien aan de uitvallende zonnebloem

hoe voelde Derk Das zich toen hij dood ging?

Derk Das droomde dat hij door een tunnel ging, wat zou hiermee bedoeld worden? (vaak vertellen mensen die een bijna-doodervaring hebben gehad dat ze door een tunnel gingen en daar, aan het eind, licht zagen)

hoe zouden de andere dieren zich voelen toen ze hoorden dat Derk Das dood was?

(ongetwijfeld komen de kinderen bij dit onderwerp met hun eigen ervaringen, zoals het sterven van eigen familieleden, kennissen of huisdieren)

hebben de kinderen ooit gehoord of er een bekende of een dierbare was overleden?

wat voelden ze toen?

wat deden ze ?

(sleutelwoorden kunnen zijn: verdriet, troosten, afscheid nemen, boos, missen)

Een "stervende" zonnebloem

U laat de kinderen een zonnebloem zien die aan het verwelken is. Vraag hun wat er allemaal met die blaadjes en dode takken kan gaan gebeuren. Na het gesprek krijgen de kinderen het werkblad waarop de zonnebloem staat die uitvalt. Deze kunnen ze inkleuren en erbij tekenen wat met er de afvallende bloemblaadjes zal gaan gebeuren. Ze kunnen wegwaaien, ze kunnen worden opgeveegd en in een emmer worden gegooid.

4) . Extra: tekenen en kleuren met behulp van mandala's.

Alle kinderen kiezen een eigen mandala, en mogen naar eigen inzicht iets tekenen en kleuren. Ze kiezen voor kleuren en tekeningen die bij hen horen.

Van belang is dat de kinderen elkaar niet mogen afleiden en beïnvloeden, daarom moeten ze wel apart zitten wanneer ze met hun mandala bezig zijn.

Daarna kunt u met de kinderen bespreken waarom ze deze tekeningen en kleuren hebben gebruikt. Hoe voelden ze zich toen ze hun mandala intekenden en kleuren?

Afronding

Aan 't slot kunt u de tekeningen (werkblad 3) en/of de mandala's laten ophangen.

FASE 3 EEN GEDENKSTEEN MAKEN

Wat gebeurt er in het prentenboek?

De volgende dag weten alle dieren van het bos dat Derk Das dood is. Hij is niet naar buiten gekomen. De Vos leest de brief van Derk Das voor waarin hij afscheid neemt van de dieren. Derk Das schrijft ook dat de dieren niet verdrietig moeten zijn! Alle dieren zijn tóch verdrietig, want ze zijn hun beste vriend kwijt.

De winter begint en iedereen blijft in zijn/haar hol, en alleen Victor Vos komt bij de dieren langs en praat met hen over Derk Das, want ze kunnen hem niet vergeten.

Als de lente begint komen de dieren bijeen, maar wat moeten ze? Ze mochten van Derk Das niet meer verdrietig zijn. Dus ze gaan praten, en vertellen wat ze van Derk Das weten, geleerd hebben, én wat ze met hem allemaal gedaan hebben. En zo weten de dieren dat Derk Das altijd bij hen is zodat ze goede herinneringen aan hem houden. Als al de sneeuw gesmolten is, is hun verdriet óók verdwenen.

Doelstelling

Een dierbare is overleden. Hoe gaat een kind daarmee om (rouwverwerking), maar vooral ook: accepteert het kind het (grote) verlies?

Verantwoording van de doelstelling

Een kind verwerkt schokkende momenten anders dan een volwassene. Wanneer het goed is heeft een volwassene zijn ontwikkelingsproces min of meer doorlopen. Kan daardoor zicht hebben op zijn emoties. Kinderen daarentegen niet, want het zit nog volop in een groeiproces. Dus de verwerking en groei van zijn emoties kunnen door elkaar heenlopen. De belangrijkste taak van rouwverwerking is dat het kind erkent dat iets of iemand dood is en dat emotioneel een plaats geeft.

“Toen alle sneeuw weggesmolten was, was ook hun verdriet weg. Als ze samen praatten over Derk, moesten ze lachen om die leuke herinneringen.

Op een warme lentemorgen wandelde Michieltje Mol over de heuvel waar hij Derk het laatst had gezien en hij wou toch zo graag Derk nog eens bedanken. “Dank je wel Derk!p hij in de wind, ‘Dank je wel! Zou Derk het horen? Ja... hij voelde het Derk had het gehoord.”

Uit: Derk Das blijft altijd bij ons

Het proces is duidelijk te begrijpen wanneer men weet heeft van een aantal aspecten:

1. Het denken. Om te kunnen verwerken is het van belang dat de kinderen met de dood om kunnen gaan; de dood op een of andere manier kunnen plaatsen. Dus opmerkingen en de vragen serieus nemen. Niet anders informeren om het kind te ontzien'. 't Kind heeft recht op een juist en eerlijk antwoord.
2. Het voelen. Kinderen zijn niet altijd in staat om hun gevoelens goed te verwoorden. Ouderen met ervaring kunnen hun gevoelens verwoorden. Kinderen moeten dat nog gaandeweg leren. Ze hebben nog te weinig voorbeelden en ervaringen om deze aan te geven. Voor de begeleider is het van belang om met de kinderen naar woorden te zoeken, zodat ze zich kunnen uiten.
3. Het gedrag. Kinderen kunnen zich soms extreem uiten door: zich terugtrekken, buitensporig huilen, last krijgen van scheidings-of verlatingsangst, eet-of slaapstoornissen. Dat uit zich vaak wanneer volwassenen niet in staat zijn om de kinderen veiligheid te bieden. Het kind moet wel de kans krijgen om zichzelf te uiten! (zie 2)

Toelichting rituelen

Rituelen kunnen de mensen helpen om iets met elkaar te delen en om te communiceren. Rituelen naar aanleiding van gebeurtenissen kunnen mensen helpen om te begrijpen, te aanvaarden en mogelijkheden te bieden en om verder te gaan. Zo kan een "stille tocht" naar aanleiding van een erge gebeurtenis zeer verschillende mensen bijeen brengen en samenbinden.

Hieronder volgt een aantal suggesties die gezamenlijke rituelen en herkenning mogelijk maken:

gezamenlijk eten (weet wat je kiest) Tijdens het eten kan men elkaar verhalen vertellen
een kaars of waxinelichtjes aansteken

meditatie naar aanleiding van muziek, geuren (wierrook, bloemen), foto's , tekeningen of mandala's, gedichten of teksten

dierbare muziek van de overledende maken of draaien

een wandeling maken langs de plaatsen die belangrijk waren, of iets te maken hadden met de overledende

teksten lezen uit de bijbel, koran, sprookjesboek of een ander boek

Overzicht van de werkwijze

1e uur

introductievraag

voorlezen uit het prentenboek

kringgesprek

eventueel tijdens volgende bijeenkomst (i.v.m. de tijdsduur)

voorlezen uit het prentenboek

kringgesprek

gedenkstenen invullen op werkblad 4a en b

Extra drama-uur op basis van een mooi en droevig verhaal. Goed uit te voeren wanneer de kinderen de vorige fasen gemotiveerd beleefd hebben.

2e uur

extra verantwoording

een kringgesprek over begrafenissen en de dood

dramaspel met knuffels (eventueel met de dasknuffel)

bewaren, hoe? (zie werkblad 5)

Benodigdheden 1e uur

prentenboek

werkbladen 4 a en b

benodigdheden 2e uur

knuffels (eventueel ook de dasknuffel)

werkblad 5

Uitwerking van de werkwijze

U vraagt de kinderen hoe de dieren (kunnen) reageren wanneer ze horen dat Derk Das er niet meer is. Hij is dood. U bent hierop al ingegaan tijdens de vorige fase in het 2e uur bij de vragen.

Wanneer de kinderen hun reacties hebben gegeven, leest u het verhaal verder.

2) Voorlezen uit het prentenboek

Lezen van het verhaal. U begint te lezen bij 'De volgende morgen stonden alle dieren aan de deur van Derk Das' tot en met de regel 'Dus praatten ze en praatten ze samen'.

Kringgesprek

U houdt een kringgesprek waarin de volgende vragen aan de orde (kunnen) komen:
waarom zijn de dieren verdrietig?
waarom zegt Derk Das dat de dieren niet treurig moeten zijn?
de dieren gaan voor de koude winter in hun holen, waar zullen ze vaak aan denken?
de Vos komt soms langs bij de dieren om met hen te praten, vinden ze dat leuk?
als het lente is komen de dieren naar buiten en ze zijn nog steeds verdrietig. Ze gaan met elkaar praten over Derk Das. Wat zullen ze elkaar vertellen?
in de vorige fase, (het tweede uur) konden de kinderen vertellen over hun eigen ervaringen met sterfgevallen in hun omgeving. Kom hierop terug. Wat werd er toen zoal door de kinderen gezegd?

(eventueel 2e uur)

Voorlezen uit het prentenboek

U leest vanaf 'Michiel Mol vertelde: Derk' ... tot en met 'Derk had het gehoord'.

Kringgesprek

U organiseert een kringgesprek waarbij de volgende vragen aan bod komen:
wat vertelde Michiel Mol?
vertelde Michiel Mol leuke dingen over Derk Das?
wat vertelde Karel Kikker?
vertelde Karel Kikker leuke dingen over Derk Das?
wat vertelde Victor Vos over Derk Das?
vertelde Victor Vos leuke dingen over Derk Das?
wat vertelde Chrisje Konijn over Derk Das ?
vertelde Chrisje Konijn leuke dingen over Derk Das?
hoe voelden de dieren zich nadat ze elkaar (leuke) dingen over Derk Das verteld hadden?
Michieltje de Mol ging naar een heuveltje en bedankte Derk Das voor alle leuke dingen die hij had met hem. Hoe voelde Michieltje zich?
zou Derk Das de woorden van Michieltje gehoord hebben?
het boek heeft als titel 'Derk Das blijft altijd bij ons'. Wie weet nu wat met die titel wordt bedoeld?

Gedenkstenen maken

U geeft de kinderen werkblad 4 en 5 waarop gedenkstenen staan afgebeeld. Daarop kunnen ze tekenen wat de dieren (Michieltje, Karel, Victor en Chrisje), volgens hen, zouden tekenen als ze (de dieren) aan Derk Das dachten.

Deze gedenkstenen kunnen in de hoek van Derk Das worden neergelegd of opgehangen.

EXTRA

Verwerkings-drama over verlies (dood), verdriet en rouwverwerking naar aanleiding van het verhaal "Koerka, het sneeuwkind".

Beginsituatie

De kinderen zijn met de thematiek vertrouwd. Ze hebben gepraat over verschillende aspecten van rouwverwerking en de dood en ook over eigen ervaringen met betrekking tot deze onderwerpen. De kinderen zijn tevens vertrouwd met dramalessen

Subdoelstelling

Door middel van drama "vertellen" de kinderen compact hun ideeën over en ervaringen met verlies, rouwverwerking en de dood.

Tijdsduur: 1 uur

Uitwerking van de werkwijze

Introductie

"Ik ga jullie een heel mooi verhaal vertellen ... " (u vertelt een verhaal volgens een bekende en een herkenbare vertelopbouw:

Expositie

Motorisch moment

Ontwikkeling

Crisis

Afwikkeling

U vertelt volgens de bovenstaande vijfdelige opbouw aan de kinderen het verhaal "Koerka het sneeuwkind".

Ad.1. Omschrijving van de situatie: introductie van de hoofdpersonen Dasjka en Bertil. Zij wonen in een land met veel bossen en meren. En er ligt altijd sneeuw. Zij zijn in het wit getrouwd. Ze zijn heel erg gelukkig, maar kunnen niet makkelijk kinderen krijgen

Ad 2. De geboorte van het kind, onverwacht buiten in de bossen in de sneeuw. Het kind heet Koerka. Dasjka en Bertil hebben eindelijk het kind waar ze naar verlangden, en ze zijn dolgelukkig. Koerka kan niet tegen zon en warmte. Het is kou en sneeuw gewend, want ze is in de kou en sneeuw geboren.

Ad 3. Koerka raakt bevriend met de andere kinderen in het dorp, en speelt veel met hen. Alleen wanneer de zon gaat schijnen, voelt Koerka zich niet lekker, want zij is immers in de sneeuw geboren. Daarom nemen de kinderen haar mee diep in het bos waar veel sneeuw ligt en het koud is.

Ad 4. De kinderen maken een kampvuur, en besluiten er om beurten overheen te springen, maar Koerka struikelt en .....

Dasjka en Bertil zijn ontroostbaar door het verlies van hun dochter en ten einde raad.

Tot de afwikkeling treedt u sturend op, want ú vertelt verhaal. De kinderen spelen het verhaal na volgens de opbouw in vijf fasen. Alleen bij ad 4 en ad 5 moeten de kinderen oplossingen, ideeën en ervaringen aandragen om Dasjka en Bertlil verder te helpen. Van belang is dat u de kinderen wijst op hun rol en verantwoordelijkheid en ze moeten nadenken hoe ze met het probleem omgaan. De kinderen hebben “de deskundigheid” opgedaan in de vorige lessen en u maakt daarvan gebruik. U neemt de kinderen serieus en daarnaast let u er op dat ze niet te snel met een oplossing komen. Want een probleem kan ook van een ándere kant worden bekeken en op deze manier krijgt het spel diepte en wint het aan spanning, wat wezenlijk is voor een goed drama.

Begrafenis/Crematie

Begrafenis en crematie zijn nog niet aan de orde geweest. Daarom zullen we daar in het komende uur aandacht aan besteden.

Kringgesprek

U vertelt aan de kinderen in het kort wat er gebeurd is met Derk Das, en hoe de dieren hierop reageerden. Wat de kinderen niet weten is hoe de begrafenis of de crematie van Derk Das verlopen is. U kunt dat via tijdens een kringgesprek doen met behulp van de volgende vragen:

wie weet wat een begrafenis is?

wie weet wat een crematie is?

wie heeft zoiets meegemaakt?

wat gebeurt er allemaal er op een crematie of een begrafenis?

wie komen er zoal?

wat is er allemaal te zien?

wat zouden de dieren doen met Derk Das? (een begrafenis of een crematie)

wat zou er allemaal gebeuren: wie komen er; wat gebeurt er; waar gebeurt het; wanneer gebeurt het?

Dramaspel

U herinnert de kinderen aan het spel rond de kapotte, vieze en nu dode knuffel. Deze moet begraven of gecremeerd worden. Dat mogen de kinderen nu met de knuffel doen. Eventueel kan een aantal groepjes dat aan elkaar laten zien.

Daarnaast kunnen de kinderen de bladeren en het overige materiaal dat op de verteltafel ligt ook gaan begraven, verbranden of op een composthoop gooien.

De zonnebloem zal pitten ontwikkelen en deze kunnen het volgend voorjaar in de grond gestopt worden, waaruit zich nieuwe zonnebloemen zullen ontwikkelen.

Bewaren

Kinderen krijgen werkblad 5 voor zich met een fotolijst, een gedenksteen, en een kaars. Zij kunnen op dit werkblad andere dingen tekenen die betrekking hebben op ‘n overledende.

Om deze opdracht goed te doen is vooraf wel een kort kringgesprek noodzakelijk.

Colofon

Redactie: Bastiaan Goedhart
Eindredactie: Jos van Remundt
Tekstredactie: Jaap Snoek
Illustraties: Sia Hollemans

We zouden het heel sportief vinden als u zorgvuldig met deze uitgave omgaat. Want deze uitgave blijft eigendom van Stichting Echelon. Het is tot stand gekomen door medewerking van velen die zich betrokken voelen tot de uitgangspunten en de werkwijze van de Stichting. Deze uitgave is mogelijk dankzij de donaties van de gebruikers!

Vindt U het belangrijk dat er meerdere uitgaven komen, dan is een donatie van u van harte welkom.

U kunt bijvoorbeeld 10 Euro storten op gironummer 5785 969 ten name van Stichting Echelon te Amsterdam onder vermelding van donatie modules website!

Hartelijk dank!

© Stichting Echelon
ISBN: 9072998340